

ОСВІТА

Міністерство освіти розробило новий порядок створення груп подовженого дня у школах, що передбачає формування інклюзивних або спеціальних груп. Крім того, в одному колективі дозволять об'єднувати дітей двох вікових категорій — приміром, учнів других і третіх класів. Раніше в одній групі могли перебувати школярі від другого до п'ятого класу. Документ перебуває на реєстрації в Мін'юсті (*прес-служба МОН*)

Академічна недоброчесність як виклик інтелектуальній спроможності нації*

Сучасний науковий світ буквально розриває дискусія про якість наукових досліджень, достовірність дослідницьких практик, чистоту експерименту, плагіат і недоброчесність. Солідні мужі, доробок яких вимірюється сотнями наукових публікацій, і науковці-початківці, що роблять лише перші кроки в науці, чиновники від науки і наукова громадськість сьогодні висунули один одному величезний обсяг справедливих і фейхових звинувачень, які можуть призвести до розколу великого інституту національної науки й освіти, припинення наукових досліджень, деформації їх основних функцій — торувати дорогу до істини, а від неї й до практики.

Головною проблемою дискусії є академічна недоброчесність, а в її центрі — феномен плагіату, в якому звинувачують чи не кожного, хто наблизився до захисту кандидатської чи докторської дисертації. Небезпечним є й те, що предметна галузь, обрана для вияву плагіату, — дисертації з гуманітарних наук та педагогіки. Саме тут активісти-борці з плагіатом почуваються «знавцями», хоча до філософії чи педагогіки вони мають дотичне відношення. Сучасний дискурс дещо нагадує ситуацію, яку описав свого часу великий Гегель: під час вибору між дискурсом про виготовлення чобіт та філософськими постулатами пересічні дискурсанти надають перевагу суперечкам про постулати. Це б пак! Щоб розмовляти про виготовлення черевиків, писав Гегель, треба бути професіоналом-чоботарем! У філософії, педагогіці, інших гуманітарних науках практично кожен вважає себе фахівцем. Це велика ілюзія. На жаль, у нашому суспільстві вона має поширений характер.

Будучи головою експертної ради з соціогуманітарних наук (а саме на них зосереджена лівова частка дискусії), вивчаючи ситуацію зсередини, маю зазначити, що деякі науковці академічного доброчесності, справді не переймаються. Їхній

кому це вигідно, простої відповіді немає.

Глибина ситуації вимірюється століттями, а може, й тисячоліттями. Плагіат існує з часів виникнення писемності. Мій перший учитель, блискучий знавець античної філософії, професор Володимир Дмитриченко жартівливо казав, що той відомі в історії філософи переписували у древніх греків; на наше ж запитання, у кого переписували греки, відповідав: «У древніх єгиптян!». За свідченнями сучасників, Шеллінг звинувачував Гегеля у тому, що той нібито саме в нього запозичив основні ідеї власної філософії духу. Засновники марксизму, зокрема Ф. Енгельс, фактично переказували основні постулати Моргану. Є всі підстави вважати, що визначення природи та матерії В. Ленін запозичив у Гельвеція і т. д. і т. п.

Що ж таке плагіат? Які його види й утаємничені причини? Зупинься на цьому більш детально.

Спочатку про причини. Перша з них обумовлена статусом і характером науки як соціального інституту й форми духовно-практичного освітлення світу. Не пам'ятаю хто і коли, але достеменно знаю — хтось із великих, сказав: «Наука — це боротьба думок, концепцій, поглядів; боротьба через доведення, обговорення, критику». Це означає, що наука

вірялися текстуально, скрупульозно, й не дай Боже допустити в них неточність, а тим паче помилку! Їх коментар мав здійснюватись за абеткою, сформованою так званими номенклатурними науковцями, більшість яких працювали в установах, підпорядкованих ЦК КПРС. Крок уліво чи вправо — відхід від офіційної інтерпретації — вважався неприпустимим злочинном перед наукою. Звідси використання текстів (особливо офіційних коментарів «класиків») без посилань на автора, видання, сторінку тощо. Очевидно, від науковців старшого покоління укорінена десятиліттями академічна неохайність (повинність) передалась молодим дослідникам, що, поза всяким сумнівом, призвело до широко розповсюдженій звички до запозичень, а від неї — і до плагіату.

під час перевірки на достовірність. Різні програми перевірки на плагіат висвітлюють різні кольори. Тому довіряючи перевірку комп'ютеру і користуючись ним, я додатково звертаюся до справжніх вчених-професіоналів, які можуть оцінити текст самостійно і фахово.

Не останньою серед причин плагіату є укорінена з дитинства, а точніше, зі школи, наша вітчизняна звичка переписувати у товариша домашнє завдання або контрольну роботу, що виконується на уроці.

Згадую, мій товариш-трієчник, розбишак і чудовий футболіст Юра, переписував у мене виконані завдання з математики. Оскільки всі знали, що самостійно виконати їх він не міг, той робив одну-дві незначні помилки, отримував свою законну трійку й ходив із гордо піднятою головою! Для колишніх радянських шкіл таке вважалося явищем нормальним. Побутує воно ще й в українських школах. У європейських, а також в американських закладах освіти це явище визнається ганебним. І якщо хтось і десь помітив його прояви, то одразу повідомить про це вчителя. Реакція може бути вкрай суворою — аж до відрахування зі школи. Ми ж споглядаємо за таким кризь пальці. Шкільна звичка переноситься в університет, а далі...

Плагіат — це зло, з яким треба боротися. Однак чим відрізняється плагіат від таких феноменів, як копіляція, запозичення, збіг і т. п.? Яку відповідальність за кожну з них має нести науковець у разі виявлення? Очевидно, ці відмінності мають бути зафіксовані нормативними документами, роз'яснені в середовищі

урахуванням специфіки академічного життя України.

Другий крок передбачає розробку та введення в освітній процес, починаючи з бакалаврів (далі — для магістрів та аспірантів), спеціального курсу щодо складових академічної культури, специфіки проведення наукових досліджень, забезпечення їх чистоти та відкритості. Традиційний спецкурс щодо дослідницьких практик більшою мірою зосереджується на змістовій частині процесу наукового дослідження, водночас його технічні та технологічні аспекти залишаються висвітленими вкрай мало і не конкретно.

Третій крок пов'язаний із необхідністю належного виховання в учнів, студентів (а особливо майбутніх науковців) культури наукового дослідження, норм академічної доброчесності. Очевидно, розпочинати варто із загальноосвітньої школи, а далі — університету, наукової лабораторії, дослідницького закладу. Для дитини школа має стати зразком доброчесності, який переросте в норму такої сили, коли «привласнювати чуже» вважатиметься не тільки нормативно визначеним як неможливе, а й неможливим по совісті.

Четвертий крок подолання академічної недоброчесності безпосередньо пов'язаний із мораллю, вихованням духовних чеснот, за якими живе весь цивілізований світ. Головною з них є відчуття власної гідності, коли порушення тієї чи іншої моральної норми сприйматиметься особистістю як злочин, насамперед, перед собою, власним авторитетом, самоповагою, а далі — перед авторитетом батьків, учителів, колег та друзів. Народна мудрість наголошує, що цим треба перейматися ще тоді, коли дитина «поміщається попереk лави», а далі — впродовж життя. Зрозуміло, для цього потрібен час і неабиякі зусилля батьків та вчителів, а головне — самозусилля особистості.

Встановлюючи нові правила організації та оприлюднення наукових

науковці академічно добросесністю справді не переймаються. Їхній творчий доробок становлять роботи, що готуються здебільшого похапцем, «чужими руками», «на замовлення». Однак більшість досліджень виконується самостійно, і випадки плагіату чи компіляції в них є переважно винятками. Між тим так звані академічні активісти всіх дослідників підводять під єдину планку, чим доводять здобувачів наукових ступенів майже до психічних розладів і нервового зриву. Під сумнів ставлять висновки рецензентів, рішення кафедр, спеціалізованих вчених рад та експертних комісій різного рівня. Жодні пояснення та обґрунтування прийнятих рішень не беруться до уваги, якщо вони суперечать висунутим звинуваченням.

Виявляючи справжній чи фейковий плагіат, представники цих громадських організацій порушують принципи зовнішнього незалежного оцінювання, зафіксовані у ст. 47 Закону України «Про освіту». Насамперед порушується принцип валідності, оскільки невідомо, які антиплагіатні програми використовуються і чи є вони взагалі ліцензованими. Порушуються принципи відкритості та прозорості, об'єктивності, надійності, відповідальності. Науковці не знають, яких саме експертів залучають до оцінювання, яким є їх фаховий рівень та наукова компетентність. А головне — особа, щодо якої порушено питання про академічну недобросесність, не може повною мірою реалізувати передбачені законом права (ст. 42, п. 8) на відкритий дискурс, оскільки безпосереднього контакту з представниками цих громадських організацій вона не має. І не може надати певні пояснення і зауваження.

Діяльність цих громадських організацій викривляє також розуміння якості наукових досліджень і їх результатів. Гіпертрофоване наголосження на боротьбі з плагіатом залишає поза увагою головний критерій якості наукових досліджень — наукову новизну, теоретичну і практичну значущість їх результатів.

Нинішня ситуація доведена до абсурду. Дехто шукає захисту на кафедрі, де готувалась дисертація. Інший планує звертатись до суду. Є, зрештою, й такі, які виходять зі сфери вітчизняної науки, виїждять за кордон у пошуках іншого академічного щастя. На просте запитання,

«Чи бореться наука з плагіатом?», «Чи боротьба думок, концепцій, поглядів; боротьба через доведення, обґрунтування, переконання широкого кола науковців і громадськості у вірності (достовірності) власних висновків і рекомендацій». Відомим є й інший вислів: якби геометричні теореми торкалися інтересів людей, вони б, безсумнівно, спростувались. А це означає, що наука (і не тільки соціогуманітарна) не є істинною в останній інстанції, у ній взаємодіють, по чергово змінюючи одна одну, істина і похибка, які апелюють до практики. Між тим, визнаючи практику основним критерієм істини, науковці обережно застосовують його при оцінці власних досягнень: як писав свого часу відомий класик, практично зафіксований факт щоранкового сходження Сонця аж ніяк не виключає того, що одного разу воно може не з'явитися на горизонті.

Гносеологічний статус наукової істини не тільки не заперечує, а й, навпаки, владно вимагає широкоформатних і глибоких дискусій, не виключаючи й прямо протилежних оцінок та висновків. Головним причому є обґрунтованість, достовірність експерименту, підбірка опорних фактів, чистота дослідницької технології, новизна, теоретичне та практичне значення результатів, але відповідальності за плагіат вони не скасовують.

Плагіат є явищем неприпустимим. У широкому розумінні «...плагіат є присвоєнням чужого інтелектуального продукту, видаванням чужого за своє... виявом неспроможності конкретного дослідника самостійно провести наукове дослідження та оформити його результати у тексті, а й вираженням відвертої зухвалості, що часто межує з недоумкуватістю» (https://osvita.ua/vnz/high_school/60290/). Його наявність у текстах вимагає скасування результатів захисту дисертації й застосування санкцій до всіх суб'єктів (колективних та індивідуальних), які мали дотичність до її підготовки.

Серед причин неохайного, а то й плагіатного ставлення до текстів, на які спирається дослідник, не можна не назвати укорінене в радянських часах практику цитування тих чи інших положень робіт класиків марксизму-ленінізму. Посилання на класиків вважалось основним аргументом, який ставить крапку у будь-якій дискусії. Цитати з класиків ви-

роково розповсюджені звички до запозичення, а від неї і до плагіату.

Не можна не зважити й на те, що десятки, а може, й сотні дисертаційних робіт в Україні виконують на замовлення. Як правило, замовниками є особи, котрі мають посади, статус, а головне — гроші, які виділяються для задоволення наукових амбіцій. Вони переліваються через край. Особливо серед державних службовців та політиків. Заради справедливості зазначу, що я особисто знайомий з когортою чиновників, яких цілком заслужено вважаю високими науковцями. Вони самостійно ведуть дослідницьку діяльність, пишуть серйозні монографії, обґрунтовують практичні рекомендації, які цілком закономірно тягнуть на дисертації кандидатського чи докторського рівня. Однак їх небагато. Більшість чиновників сповідують іншу ідеологію: вважають себе нерезалізованими, якщо не здобули відповідного наукового статусу! Задля цього вони наймають науковців, платять гроші, вимагають результату, до якого не мають жодного стосунку. Добре, якщо виконавець ставиться до справи сумлінно, але більшість із них лукавить: переписують, запозичують, маніпулюють іменами та текстами тощо. Особливо помітним є зловживання щодо використання робіт зарубіжних авторів, зокрема англійських. Халтурщики виправдовують свої безчесні дії низькою заробітною платою. Мовляв, на Заході науковці отримують у десятки разів більше! І пишуть, пишуть, пишуть... Така «писанина» — пряма дорога до плагіату, відповідальність за який не персоналізується.

Ще одна причина цього ганебного явища обумовлена «підступністю» комп'ютерних технологій. Відомо, що без комп'ютера сьогодні жоден дослідник не працює. Відомим також є й те, що у кожного з науковців у комп'ютерній базі накопичено десятки, а може, й сотні власних і чужих іще не використаних виписок, цитат, текстів. Нерідко вони зберігаються (в надії на пам'ять) без відповідних позначок та посилань. Використовуючи їх, дослідник потрапляє у пастку: послуговується «чужим», сподіваючись, що посилається на «власне»!

Ліва частина текстів нині проходить через Інтернет, а відтак висвітлюється тим чи іншим кольором

зафіксованих нормативними документами, роз'яснені в середовищі науковців, особливо серед наукової молоді, уведені в практику. Скажімо, збіг (особливо з текстами з власних публікацій)... Чи має науковець право без посилань використовувати свій власний текст? Далі. Якщо дослідник посилається на текст свого попередника, використовує його без лапок, а джерело вказує наприкінці тексту, то чи можна вважати це плагіатом? Означені (й багато інших питань) потребують більш-менш обґрунтованої відповіді на рівні нормативних документів, розроблених експертами та науковою громадськістю й затверджених галузевим міністерством.

Вихід із ситуації, що склалася у науковому просторі України, потребує розширеної науково-громадської дискусії, в якій мають народитись нові підходи до організації наукової діяльності, оцінки її результатів, техніки та технології проведення академічної експертизи. Українські вчені й громадськість мають толерантно оприлюднити власні претензії, сісти за стіл перемовин, спробувати з виявом самоповаги один до одного виникнути в суть, обговорити детермінуючі причини, узгодити нові правила організації наукових досліджень, забезпечити їх спрямованість на істину, на інтереси людини і суспільства, держави і громадянина. Упереджуючи дискусію, визначу актуальні, на мій погляд, пропозиції, спрямовані на викорінення плагіату.

Першим кроком цього процесу має стати широкоформатне дослідження змісту негативних супутників наукової діяльності, міри їх руйнівного впливу на науку, визначення ступеню відповідальності автора (керівника, кафедри, вченої ради) за допущені хиби. Слід терміново переглянути правила оформлення бібліографічних посилань, надавши більшій чіткості й однозначності правилам цитування. Необхідно провести серію круглих столів і конференцій, присвячених проблемі якості наукових досліджень і механізмів її забезпечення, зокрема проблеми академічної добросесності. Науковці мають домовитись між собою, взявши за основу досвід організації та експертне оцінювання якості наукових досліджень у кращих університетах Європи та світу з

Встановлюючи нові правила організації та оприлюднення наукових досліджень, які б у принципі унеможливили академічну недобросесність, слід завжди мати на увазі, що головним у науці є її науковий результат і його практичне значення. Новизна дослідження — альфа і омега будь-якої науки, ширше — академічної свободи особистості; основа довіри й гарантія справедливості. Саме ці речі формують наукові скрижалі всього суспільного організму. Істина проста: без науки і поза наукою ні про який авторитет (а тим більше про розвиток) держави, суспільний прогрес і духовну свободу говорити не доводиться. Однак частина дисертаційних робіт до науки все ще має більше дотичне значення. Багато з них можуть бути кваліфіковані як добротний реферат, огляд літератури, оприлюднення полеміки між вченими. Поважаючи працю молодого науковця, все ж слід зауважити: для справжньої науки цього замало. На захист мають виноситись роботи обґрунтовано актуальності, з доведеною науковою новизною та яскраво вираженою практичною спрямованістю.

Така наука потребує сміливості, заперечення авторитету, ясного погляду на майбутнє, відкритого дискурсу й, поза всяким сумнівом, самовідданого повсякденної праці в науковій лабораторії, бібліотеці, за власним письмовим столом.

Нашому суспільству, що реформується, наука потрібна як повітря, як ковток води в пустелі, як невичерпне джерело, яке висвітлить на роду шлях виходу з тунелю. Втратимо науку — втратимо державу, незалежність, свободу. І це не високі слова, а реальна оцінка того, що відбувається. Маємо не просто просити від держави кошти на розвиток науки, а власними науковими розробками довести спроможність українського наукового загалу до створення міцної науково обґрунтованої платформи державотворення, розвитку культури і людини.

Віктор АНДРУЩЕНКО,
доктор філософських наук,
професор, ректор НПУ
імені М. П. Драгоманова.

* При підготовці статті використані думки та пропозиції колеги по філософському корпусу, зокрема, науковців Інституту філософії НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Національного інституту політичних та етнонаціональних досліджень НАН України.